

Petr Vopěnka

VEŘEJNÝ ANONYM

Řeč při udělení Ceny Nadace
Dagmar a Václava Havlových VIZE 97
5. října 2004

Mohlo by se jevit jako nepatřičné, když dnes, v době nedávno nabyté a stále ještě hýčkané svobody, budu hovořit o hrozbě totality, která nad námi visí. Nejde ovšem o tu totalitu, kterou tak dobře známe a uměli bychom se jí asi již mnohem důrazněji vzpírat, ale o totalitu duchovní, řízenou *veřejným anonymem*. Tento pojem zavedl Martin Heidegger ve spise *Sein und Zeit*, jehož překlad do češtiny (*Bytí a čas*), pořízený tajně v době tzv. Husákovy normalizace, patří k nejvýznamnějším plodům tehdejší paralelní kultury.

Veřejný anonym není nikdo určitý; je to prostě jen „ono se“. Nevystupuje také proti nám nikterak nepřátelsky, ale právě naopak se všemožně snaží být nám ve všem nápomocen. Říkáme-li, co se říká, chováme-li se tak, jak se sluší, děláme-li, co se dělá, hodnotíme-li, jak se hodnotí, krátce řečeno, řídíme-li se tímto „ono se“, uchrání nás veřejný anonym před nepřijemnostmi, usnadní nám život a zajistí nám bezpečné místo ve společnosti.

O veřejném anonymovi nelze říci, že by to byl nějaký zpátečník; naopak, pokroku se má sloužit, v revoluci se má revolucionářit, při budování se má budovat, a rozvíjí-li se věda či kultura nějakým směrem, má se to podporovat.

Veřejný anonym je k nám natolik laskavý, že nás dokonce zbavuje odpovědnosti za naše rozhodnutí, neboť tuto odpovědnost, a tedy i naše svědomí, bere na sebe. Protože to ale není nikdo určitý, není také ani za nic odpovědný. Za to, že se udělaly chyby, že se jednalo nesprávně, nikdo neodpovídá.

Veřejnému anonymovi se daří nejlépe, když je nenápadný a když nás může ukolébat v domněnání, že jednáme svobodně, pouze sami podle sebe. Naproti tomu tam, kde na něho příliš ukazují tím, co máme dělat, tedy především v totalitních režimech, vystupuje ze své anonymity, čímž se dostává do postavení, které je pro něj nepřirozené. Veřejný anonym prostě chce, aby se o něm nevědělo.

Cílem veřejného anonyma je průměrnost a homogennost jednání a myšlení. Všichni by nejlépe udělali, kdyby se chovali stejně. Po práci se stejně bavili, v práci dělali jen to, co se od nich chce.

Dnes probíhající globalizace, kdy je celé lidstvo propojeno informačními kanály, poskytuje veřejnému anonymovi snad vůbec nejpříhodnější podmínky, jaké kdy měl. Jeho působnost je totiž již téměř celosvětová.

V minulém totalitním režimu byl veřejný anonym neanonymní a nenáviděli jsme ho. Ve svobodné společnosti je ve svém přirozeném živlu a nenásilně si získává naši přízeň.

Je pravda, že se proti němu lidé, zvláště mladí, začínají bouřit. Jejich vzpoura však většinou není ničím hlubším než okázalým veřejným protestem proti některému jeho příliš zřetelnému působení, protestem často provázeným i dosti nechutným extremismem. Právě to ovšem veřejnému anonymovi vyhovuje. Zločin a lidská blbost jsou jeho největší spojenci, neboť na nich může zřetelně ukázat, kam by to vedlo, kdyby nad námi nebděl.

Na druhé straně označováním toho, co se mu protiví, za nerozumnost, scestnost, nebo dokonce za nesmyslnost, brání veřejný anonym své vlivné postavení ve společnosti.

Jedním z tradičních velevýznamných působišť veřejného anonyma je věda. Na tuto skutečnost upozornil, byť ne těmito slovy, Václav Havel v přednášce na Světovém ekonomickém fóru v Davosu roku 1992. Názo-rem tak autoritativní osobnosti byl ovšem veřejný anonym nutně vyplašen a okamžitě začal mobilizovat své osvědčené zbraně. Jde prý o útok na vědu jako takovou, o podporu antivědy, tj. nahrávání div ne všelijakým pochybným léčitelům, vědmám hádajícím osud člověka z jeho ruky, kartářkám, astrologům apod.

K tomu pak přibyl ještě další argument, že totiž takové názory snižují prestiž vědy a mají za následek zmenšování toku peněz na vědu ze státních rozpočtů. Viníkem toho ovšem není Václav Havel, ale konec studené války, neboť během ní byly právě vědecké úspěchy důležitou součástí bojových rituálních tanců, při nichž svářící se strany předváděly svou sílu. S návratem vědy do mírového stavu se ovšem vědci na obou stranách bývalé železné opony těžce smiřují.

Václav Havel ovšem dobře věděl, o čem mluví. Nevěděl pouze, že to, co ví, ví jen několik málo vědců svázaných s paralelními strukturami v minulém totalitním režimu, kteří měli jedinečnou možnost bedlivě sledovat, a v neposlední řadě i prožívat, osud vědeckého světového názoru.

Ačkoliv každý vědec je hotov rozcupovat na kousky kteréhokoli astrologa, alchymistu či kartářku, v případě marxismu si vědci počínají velmi zdrženlivě. Celou tuto záležitost odbývají tak, že se toto učení neosvědčilo v praxi, že praxe ho usvědčila z omylu.

Od doby Kantovy je však neodmyslitelnou složkou každého kritického myšlení – a vědci své myšlení za kritické považují – netoliko opouštění mylných teorií, ale též nalézání odpovědí na otázku: „Jak je možné, že se taková teorie ujala a že jí podlehla – a ostatně dosud stále ještě podléhá – i řada kriticky uvažujících vědců?“ Přitom nalezení odpovědi na shora uvedenou otázku je historickým úkolem především právě našich vědců, neboť ti dobře

marxismus znají; většina z nich dokonce patří k vynikajícím absolventům večerní univerzity marxismu-leninismu.

Neochota vědců vážně se zabývat marxismem je patrně vyvolána podvědomou obavou, že tragické selhání této teorie se ve své podstatě dotýká celé vědy; rozumí se vědy jakožto společenského fenoménu.

Na večerní univerzitu marxismu-leninismu jsem sice nechodil, ale první díl Marxova *Kapitálu* jsem přečetl. Tato kniha je vědeckým spisem ve smyslu té novověké evropské vědy devatenáctého a počátku dvacátého století, která si bere za svůj vzor Newtonova *Principia*. I ona zkoumá ideální svět této vědy vytvořený tak, aby se jeho běh jen zanedbatelně málo odchyloval od běhu reálného světa (v jejím případě lidské společnosti). Dokud jsou tyto odchylky zanedbatelné, jsou i předpovědi a poznatky získané v tomto ideálním světě vědy téměř bezprostředně platné i ve světě reálném. A protože ideální svět vědy je mnohem jednodušší než svět reálný, a protože bývá černobílý tak, jako geometrický svět objevený v antice, jenž je pro něj vzorem, lze snáze pronikat do jeho hlubin a odtud vynášet poznatky týkající se netoliko tohoto ideálního světa, ale i světa reálného. Takovému poznatky pak byly trumfy v rukou novověké evropské vědy.

Během jisté doby, tak jak byly objevovány nebo vznikaly nové jevy, začaly však tyto odchylky neúměrně narůstat tak, že poznatky získané v příslušném světě vědy a závěry z nich odvozované pro svět reálný se dostávaly do rozporu se skutečností.

Newtonův mechanický svět, jehož rozchod se světem reálným se života běžného člověka příliš nedotýkal, byl nahrazován různými ideálními světy, a tato záležitost byla vykládána tak, že věda se sice ještě celé pravdy nezmocnila, ale že se k ní již mílovými kroky blíží.

Poznatky Marxova ideálního světa, byť i všelijak mírně pozměňovaného, se však jednotlivých lidí dotýkaly, a to nezřídka i velmi krutě. Tak, jak se odchylky těchto dvou světů zvětšovaly, rostlo i napětí mezi nimi, vyvolané snahou násilně přizpůsobovat přirozený běh světa lidí tomuto Marxovu ideálnímu světu. To naštěstí vedlo ke zhroucení marxismu, avšak stejně dobře – a to bychom měli mít stále na paměti – mohlo dojít k naprostému zhroucení, či lépe řečeno znehodnocení přirozeného běhu světa lidí.

Osud marxismu by měl být výstrahou upozorňující vědu na existenci hranic její použitelnosti a výzvou k pokornějšímu chování. To se ovšem veřejnému anonymovi působícímu mezi vědci nelíbí, a tak ti vědci, kteří se uchýlili pod jeho ochranná křídla, raději prohlašují, že marxismus žádnou vědou nebyl.

Veřejný anonym by popřel sám sebe, kdyby připustil, že se někdy mýlil, nebo že v nějakém sporu stál na nesprávné straně. Nejinak je tomu i při jeho působení ve vědě, kde jeho přirozenými pěstounkami jsou různé vědecké učené společnosti a jeho ideologií racionální kognitivní myšlení, fakta, experimenty a měření, jakožto jediné zdroje pokroku vědy a vůbec lidstva. Členové těchto společností, vědomi si – a to mnozí oprávněně – své výlučnosti, přece nejlépe vědí, co je a co není správné. Proto se také cítí být povoláni radit mocným tohoto světa a jejich rady bývají často s povděkem přijímány. Jestliže se však někdy ukáže, že šlo o rady špatné, veřejný anonym okamžitě přejde na druhou stranu a neúspěch svalí na své nyní již nemilosrdně neanonymní tehdejší hlasatele.

Ukázkovým příkladem toho druhu je Galileiho objev zákona volného pádu. Tohoto zakladatele novověké evropské vědy bylo nutno představit jako moderního vědce se vším všudy a očistit ho tedy od možného nařčení, že i jeho myšlení bylo občas čistě spekulativní a navazovalo tak na středověkou scholastiku. Proto byl tradovaný příběh o tom, že Galilei házel kameny ze šikmé věže v Pise (pokud i tento příběh nebyl dodatečně vymyšlen) využit k tomu, že při provádění tohoto experimentu Galilei objevil zákon volného pádu. Tím způsobem ale zákon volného pádu nelze ani objevit, ba ani potvrdit, neboť v takovém případě platí zákon Aristotelův, podle nějž těžší předměty padají rychleji než lehčí. Leda že by Galilei házel pouze přibližně stejně těžké kameny, jak to znění tohoto příběhu nenápadně naznačuje. To by ale Galilei porušil základní pravidlo experimentování, podle nějž experiment musí být prováděn s tím, co by ověřovanou hypotézu mohlo nejvíce popírat, a ne s tím, co jí takříkajíc jde na ruku. Veřejný anonym působící ve vědě nám tak ve snaze představit Galileiho jako moderního vědce, předvádí tohoto vědce jako špatného experimentátora.

Galilei ovšem objevil zákon volného pádu na základě čistě spekulativního myšlenkového experimentu. Uvažoval přibližně tak, že kdyby dvě stejně těžké koule byly spojeny tenkou nití, tvořily by jedno těleso a podle Aristotelova zákona by padaly mnohem rychleji, než kdyby během jejich pádu někdo tuto nit přestříhl, takže by padala už jen dvě různá tělesa poloviční váhy než těleso původní.

Galilei byl ovšem myslitel *par excellence* a okamžitě si položil otázku, jak je možné, že v přírodě se tělesa podle jeho zákona volného pádu nechovají. Usoudil že ve hře musí být ještě nějaký jiný zákon, jenž působí proti zákonu volného pádu. Uložil proto svému žáku, jímž byl E. Torricelli, aby zkoumal tlak a odpor vzduchu.

Galilei tak spekulativními úvahami objevil netoliko myšlenkový experiment jako takový, ale též princip, podle něž přírodní děje lze vykládat jako souhry jednoduchých abstraktních zákonů.

A jak to tedy asi bylo s tím Galileiho házením kamenů ze šikmé věže v Pise? Učená společnost působící pod hlavičkou – čeho tehdy jiného než – církve, byla pochopitelně pohoršena Galileiho hlásáním zákona volného pádu a popíráním Aristotelova učení.

Aby tomu učinila přítrž, odvedla Galileiho na věž v Pise a házením různých předmětů z ní dolů mu názorně předvedla, že nemá pravdu. Když se později ukázalo, že přece jen pravdu měl, veřejný anonym okamžitě přešel na jeho stranu a choval se tak, jako kdyby Galileiho vždy hájil; ostudu svalil na církev. Uvědomme si poctivě, zda bychom tehdy neodsuzovali Galileiho stejně tvrdě, jako dnes odsuzujeme ty, kteří ho tehdy odsuzovali.

Připomeňme jen na okraj, že na Galileiho myšlenkový experiment bezprostředně navázal A. Einstein při důkazu rovnosti gravitační a setrvačné hmoty, a také, že znamenitý Einsteinův myšlenkový experiment se zdvíží padající volným pádem do nekonečně hluboké propasti stál u zrodu obecné teorie relativity.

Veřejný anonym působící především prostřednictvím učených společností není v žádném případě nositelem pokroku ve vědě, ale naopak jejímu pokroku brání.

Nebyla to žádná zpátečnická církev, ale francouzská učená společnost, která ještě řadu desetiletí po Newtonovi odmítala existenci gravitace, neboť není možné, aby dvě mrtvá tělesa, libovolně daleko od sebe vzdálená, o sobě věděla a navzájem se přitahovala. Pohyb přece může být vyvolán tlakem jednoho tělesa na druhé při jejich dotyku, jak učil Descartes. Teprve šíravá kritika, kterou francouzskou vědu častoval Voltaire, ji nakonec přiměla gravitaci uznat. Dlužno ovšem dodat, že vzápětí poté francouzský matematik a fyzik Lagrange přivedl Newtonovu mechaniku k naprosté dokonalosti.

Protože věda dokázala, že kameny z nebe padat nemohou, obvinil slovný Lavoisier, přivolaný k ještě horkému meteoritu, místní sedláky, že ten kámen naschvál ohřáli na kamnech.

Nebylo to žádné zpátečnické hnutí, ale učená společnost, která odmítala neeukleidovskou geometrii jako nesmysl a jejím objevitelům ztrpčovala život. Ostatně do jisté míry podobně tomu bylo i při objevu teorie relativity a v některých jiných případech.

Pokrok vědy může být – a také někdy bývá – vyvolán i tím, o čem věda nechce ani slyšet, totiž teologickými úvahami. Žádné pozorování ani měření neprorazilo nebeskou sféru stálic, uvnitř níž byl ještě v šestnáctém století uložen reálný svět. Prorazil ji až hříšný dominikán Giordano Bruno, který hlásal, že není možné, aby nekonečnými schopnostmi vládnoucí Bůh stvořil tak nepatrné dílo, jakým byl takto vykládaný reálný svět. Nekonečný Bůh se přece musí realizovat nekonečným dílem, a protože potence a akt v něm splývají, pak jestliže tak neučinil, učinit tak nemohl; v takovém případě by ovšem jeho schopnosti zas tak velké nebyly. Hvězdy na obloze nejsou tedy světla umístěná na křišťálové sféře nebeské, ale jsou to slunce podobná našemu, je jich nekonečně mnoho a jsou rozseta v nekonečném, vesmírném prostoru.

Ostatně v poslední třetině devatenáctého století podpořil veřejně a naprosto jednoznačně tehdy vznikající – leč učenou společností odmítanou – Cantorovu teorii nekonečných množin pouze katolický teolog a filosof Constantin Gutberlet.

Pokrok lidstva bývá vyvolán jak úvahami a činy racionálními, tak i iracionálními. Takovým iracionálním činem byla Kolumbova plavba do Indie západním směrem. O velikosti zeměkoule měly učené společnosti již tehdy alespoň přibližnou představu, a ze znalosti tehdejších lodí bylo snadné čistě logicky usoudit, že tak daleko by tyto lodě nemohly doplout. Proto také anglický král Jindřich VII. na radu své učené společnosti Kolumba odmítl, proto Portugalci hledali cestu kolem Afriky. Pouze Isabele Kastilské se tento nesmyslný Kolumbův nápad zalíbil. Kolumbus do Indie nedoplul, jak správně předpověděly učené společnosti. Měl ale štěstí, že na čtvrtině cesty, kdy již nahlédl neproveditelnost zamýšleného činu, narazil na Ameriku.

Veřejný anonym působící ve vědě vyžaduje od každého vědce, aby s bohorovným odstupem ignoroval všechny tak zvané pseudovědy a pavědy. Tím se ale věda ochuzuje o řadu nesmírně cenných podnětů.

Jsem dalek toho, abych běh svého života podřizoval nějakému horoskopu. Na druhé straně se však domnívám, že historik zabývající se evropským středověkem a počátkem novověku nemůže hlouběji proniknout pod povrch událostí, činů a myšlení té doby, jestliže nezná astrologii.

Nemám důvěru v homeopatické léky prodávané dnes ve velkém množství, ale je pro mne nepřijatelné, když přednášející během jedné přednášky udivuje obecenstvo efektem motýlího křídla (to znamená, že zamávání jednoho motýlího křídla na vhodném místě může vyvolat bouři) a vzápětí poté

tvrdí, že tak malé množství látky obsažené v homeopatickém léku nemůže mít žádný vliv.

Ostatně Pasteurovo očkování proti vzteklině je z obecného hlediska činem homeopatickým a nikoli alopatickým. O tom, zda a do jaké míry byl Pasteur ovlivněn zakladatelem homeopatie Hahnemannem, o 67 let starším, můžeme ovšem jen spekulovat.

Odmítám věřit, že člověk, jehož číslo zrození je dvě, má na rozdíl od jiných lidí sklon k váhavosti, nesobeckosti, vyváženosti a podobně. Na druhé straně přítomnost čísla dvě v různých druzích duality, například pravda a lež, dobro a zlo, klad a zápor, a také ovšem v dualitě známé z projektivní geometrie, především však v orientaci, tj. v rozlišování pravé a levé ruky, je jednou z největších a nejprinciálnějších záhad naší vrženosti do světa.

Veřejný anonym působící ve vědě svou ideologií důsledného racionalismu a jejím přenášením do běžného života lidí umrtvuje pestrost světa a strhává člověka zpět do jeho soukolí. Možná, že tomu tak má být.

Avšak na druhé straně právě člověk je tím tvorem, který je schopen vědomě jednat iracionálně – a iracionalita je tím, co člověka vytrhává z fatálního racionálního soukolí světa.

To dobře věděl Mojžíš, v jehož Desateru toliko čtvrté přikázání je racionálně odůvodněno, a sice slovy „abys i ty“. Ostatní, přes veškerou snahu Kantovu, racionální nejsou, čehož dokladem je dnešní doba, která jejich porušování nejen toleruje, ale nezřídka i oslavuje. Avšak nejen to, příkazem dodržovat řadu dalších, často naprosto nesmyslných příkazů a obřadů obsažených v Tóře, vytvořil Mojžíš pozoruhodný a výjimečný národ židovský.

Zápas s veřejným anonymem není snadný a nedělejme si iluze, že ho snad lze vyhrát. Nechceme-li však upadnout do jeho područí, musíme s ním bojovat. Přitom jedinou zbraní, kterou proti němu máme, je upozorňování na něj při každé vhodné příležitosti a zbavování ho tak jeho anonymity. Právě o to jsem se pokoušel v této přednášce, byť pouze na jednom z mnoha bitevních polí.

Tak jsem také pochopil smysl Ceny Nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97 a s díky, leč s rozpaky, ji přijímám. Nesmírně si jí vážím, a také toho, že je udělována zde v Praze, v tomto tajemném a kouzelném městě. Ve městě proslulém svobodným myšlením za zavřenými dveřmi a zataženými záclonami v některých zdejších obydlích. Ve městě, do jehož podivuhodné a nenapodobitelné atmosféry se zapsalo i Vaše jméno, můj pane prezidente.